

T37

Eneide XII, 697-952

La morte di Turno

Metro:
esametro

- At pater Aeneas audito nomine Turni
deserit et muros et summas deserit arces
praecipitatque moras omnis, opera omnia rumpit
700 laetitia exsultans horrendumque intonat armis:
quantus Athos aut quantus Eryx aut ipse coruscis
cum fremit ilicibus quantus gaudetque nivali
vertice se attollens pater Appenninus ad auras.
Iam vero et Rutuli certatim et Troes et omnes
705 convertere oculos Itali, quique alta tenebant
moenia quique imos pulsabant ariete muros,
armaque deposuere umeris. Stupet ipse Latinus
ingentis, genitos diversis partibus orbis,
inter se coiisse viros et cernere ferro.
- 710 Atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi,
procursu rapido coniectis eminus hastis
invadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
congeminant, fors et virtus miscetur in unum.
- 715 Ac velut ingenti Sila summove Taburno
cum duo conversis inimica in proelia tauri
frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri,
stat pecus omne metu mutum, mussantque iuvencae
quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
720 illi inter sese multa vi vulnera miscent
cornuaque obnixa infigunt et sanguine largo
colla armosque lavant, gemitu nemus omne remugit:
non aliter Tros Aeneas et Daunius heros
concurrunt clipeis, ingens fragor aethera complet.
- 725 Iuppiter ipse duas aequato examine lances
sustinet et fata imponit diversa duorum,
quem damnet labor et quo vergat pondere letum.
Emicat hic impune putans et corpore toto
alte sublatum consurgit Turnus in ensem
730 et ferit; exclamant Troes trepidique Latini,
arrectaeque amborum acies. At perfidus ensis
frangitur in medioque ardentem deserit ictu,
ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro
ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
- 735 Fama est praecipitem, cum prima in proelia iunctos
conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci;
idque diu, dum terga dabant palantia Teucris,
suffecit; postquam arma dei ad Volcania ventum est,

- 740 mortalis mucro glacies ceu futilis ictu
dissiluit, fulva resplendent fragmina harena.
Ergo amens diversa fuga petit aequora Turnus
et nunc huc, inde huc incertos implicat orbis;
undique enim densa Teucri includere corona
- 745 atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
Nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
interdum genua impediunt cursumque recusant,
insequitur trepidique pedem pede fervidus urget:
inclusum veluti si quando flumine nactus
- 750 cervum aut puniceae saeptum formidine pennae
venator cursu canis et latratibus instat;
ille autem insidiis et ripa territus alta
mille fugit refugitque vias, at vividus Umber
haeret hians, iam iamque tenet similisque tenenti
- 755 increpuit malis morsuque elusus inani est;
tum vero exoritur clamor ripaeque lacusque
responsant circa et caelum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens Rutulos simul increpat omnis
nomine quemque vocans notumque efflagitat ensem.
- 760 Aeneas mortem contra praesensque minatur
exitium, si quisquam adeat, terretque trementis
excisurum urbem minitans et saucius instat.
Quinque orbis explent cursu totidemque retexunt
huc illuc; neque enim levia aut ludicra petuntur
- 765 praemia, sed Turni de vita et sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo et votas suspendere vestis;
- 770 sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Aeneae stabat, huc impetus illam
detulerat fixam et lenta radice tenebat.
Incubuit voluitque manu convellere ferrum
- 775 Dardanides, teloque sequi quem prendere cursu
non poterat. Tum vero amens formidine Turnus
“Faune, precor, miserere” inquit “tuque optima ferrum
Terra tene, colui vestros si semper honores,
quos contra Aeneadae bello fecere profanos”.
- 780 Dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
viribus haud ullis valuit discludere morsus
roboris Aeneas. Dum nititur acer et instat,
rursus in aurigae faciem mutata Metisci
- 785 procurrat fratrique ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci nymphae indignata licere

- accessit telumque alta ab radice revellit.
 Olli sublimes armis animisque relecti,
 hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
 790 adsistunt contra certamina Martis anheli.
 Iunonem interea rex omnipotentis Olympi
 adloquitur fulva pugnans de nube tuentem:
 “Quae iam finis erit, coniunx? Quid denique restat?
 Indigetem Aenean scis ipsa et scire fateris
 795 deberi caelo fatisque ad sidera tolli.
 Quid struis? Aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
 Mortalin decuit violari vulnere divum?
 Aut ensem (quid enim sine te Iuturna valeret?)
 ereptum reddi Turno et vim crescere victis?
 800 Desine iam tandem precibusque inflectere nostris,
 ne te tantus edit tacitam dolor et mihi curae
 saepe tuo dulci tristes ex ore recursent.
 Ventum ad supremum est. Terris agitare vel undis
 Troianos potuisti, infandum accendere bellum,
 805 deformare domum et luctu miscere hymenaeos:
 ulterius temptare veto”. Sic Iuppiter orsus;
 sic dea summisso contra Saturnia vultu:
 “Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
 Iuppiter, et Turnum et terras invita reliqui;
 810 nec tu me aëria solam nunc sede videres
 digna indigna pati, sed flammis cincta sub ipsa
 starem acie traheremque inimica in proelia Teucros.
 Iuturnam misero (fateor) succurrere fratri
 suasi et pro vita maiora audere probavi,
 815 non ut tela tamen, non ut contenderet arcum;
 adiuro Stygii caput implacabile fontis,
 una superstitio superis quae reddita divis.
 Et nunc cedo equidem pugnansque exosa relinquo.
 Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
 820 pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:
 cum iam conubiis pacem felicibus (esto)
 component, cum iam leges et foedera iungent,
 ne vetus indigenas nomen mutare Latinos
 neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari
 825 aut vocem mutare viros aut vertere vestem.
 Sit Latium, sint Albani per saecula reges,
 sit Romana potens Itala virtute propago:
 occidit, occideritque sinas cum nomine Troia”.
 Olli subridens hominum rerumque repertor:
 830 “Es germana Iovis Saturnique altera proles,
 irarum tantos volvis sub pectore fluctus.
 Verum age et inceptum frustra summitte furorem:
 do quod vis, et me victusque volensque remitto.

- 835 Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt,
 utque est nomen erit; commixti corpore tantum
 subsident Teuceri. Morem ritusque sacrorum
 adiciam faciamque omnis uno ore Latinos.
 Hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
 supra homines, supra ire deos pietate videbis,
 840 nec gens ulla tuos aequae celebrabit honores”.
 Adnuit his Iuno et mentem laetata retorsit;
 interea excedit caelo nubemque relinquit.
 His actis aliud genitor secum ipse volutat
 Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.
 845 Dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,
 quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
 uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
 serpentum spiris ventosasque addidit alas.
 Hae Iovis ad solium saevique in limine regis
 850 apparent acuuntque metum mortalibus aegris,
 si quando letum horrificum morbosque deum rex
 molitur, meritas aut bello territat urbes.
 Harum unam celerem demisit ab aethere summo
 Iuppiter inque omen Iuturnae occurrere iussit:
 855 illa volat celerique ad terram turbine fertur.
 Non secus ac nervo per nubem impulsam sagitta,
 armatam saevi Parthus quam felle veneni,
 Parthus sive Cydon, telum immedicabile, torsit,
 stridens et celeris incognita transilit umbras:
 860 talis se sata Nocte tulit terrasque petivit.
 Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni,
 alitis in parvae subitam collecta figuram,
 quae quondam in bustis aut culminibus desertis
 nocte sedens serum canit importuna per umbras,
 865 hanc versa in faciem Turni se pestis ob ora
 fertque refertque sonans clipeumque everberat alis.
 Illi membra novus solvit formidine torpor,
 arretractaeque horrore comae et vox faucibus haesit.
 At procul ut Dirae stridorem agnovit et alas,
 870 infelix crinis scindit Iuturna solutos
 unguibus ora soror foedans et pectora pugnibus:
 “Quid nunc te tua, Turne, potest germana iuvare?
 Aut quid iam durae superat mihi? Qua tibi lucem
 arte morer? Talin possum me opponere monstro?
 875 Iam iam linquo acies. Ne me terrete timentem,
 obscae volucres: alarum verbera nosco
 letalemque sonum, nec fallunt iussa superba
 magnanimi Iovis. Haec pro virginitate reponit?
 Quo vitam dedit aeternam? Cur mortis adempta est
 880 condicio? Possem tantos finire dolores

- nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras!
 Immortalis ego? Aut quicquam mihi dulce meorum
 te sine, frater, erit? O quae satis ima dehiscat
 terra mihi, Manisque deam demittat ad imos?”.
- 885 Tantum effata caput glauco contextit amictu
 multa gemens et se fluvio dea condidit alto.
 Aeneas instat contra telumque coruscat
 ingens arboreum, et saevo sic pectore fatur:
 “Quae nunc deinde mora est? Aut quid iam, Turne, retractas?
- 890 Non cursu, saevis certandum est comminus armis.
 Verte omnis tete in facies et contrahe quidquid
 sive animis sive arte vales; opta ardua pennis
 astra sequi clausumque cava te condere terra”.
- 895 Ille caput quassans: “Non me tua fervida terrent
 dicta, ferox; di me terrent et Iuppiter hostis”.
- 900 Nec plura effatus saxum circumspicit ingens,
 saxum antiquum ingens, campo quod forte iacebat,
 limes agro positus litem ut discerneret arvis.
 Vix illum lecti bis sex cervice subirent,
- 905 qualia nunc hominum producit corpora tellus;
 ille manu raptum trepida torquebat in hostem
 altior insurgens et cursu concitus heros.
 Sed neque currentem se nec cognoscit euntem
 tollentemve manu saxumve immane moventem;
- 910 genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
 Tum lapis ipse viri vacuum per inane volutus
 nec spatium evasit totum neque pertulit ictum.
 Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
 nocte quies, nequiquam avidos extendere cursus
- 915 velle videmur et in mediis conatibus aegri
 succidimus; non lingua valet, non corpore notae
 sufficiunt vires nec vox aut verba sequuntur:
 sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
 successum dea dira negat. Tum pectore sensus
- 920 vertuntur varii; Rutulos aspectat et urbem
 cunctaturque metu letumque instare tremescit,
 nec quo se eripiat, nec qua vi tendat in hostem,
 nec currus usquam videt aurigamve sororem.
 Cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
- 925 sortitus fortunam oculis, et corpore toto
 eminus intorquet. Murali concita numquam
 tormento sic saxa fremunt nec fulmine tanti
 dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
 exitium dirum hasta ferens orasque recludit
- 930 loricae et clipei extremos septemplicis orbis;
 per medium stridens transit femur. Incidit ictus
 ingens ad terram duplicato poplite Turnus.

- Consurgunt gemitu Rutuli totusque remugit
mons circum et vocem late nemora alta remittunt.
- 930 Ille humilis supplex oculos dextramque precantem
protendens “Equidem merui nec deprecor” inquit,
“utere sorte tua. Miseri te si qua parentis
tangere cura potest, oro (fuit et tibi talis
Anchises genitor) Dauni miserere senectae
- 935 et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
redde meis. Vicisti et victum tendere palmas
Ausonii videre; tua est Lavinia coniunx,
ulterius ne tende odiis”. Stetit acer in armis
Aeneas volvens oculos dextramque repressit;
- 940 et iam iamque magis cunctantem flectere sermo
coeperat, infelix umero cum apparuit alto
balteus et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri, victum quem vulnere Turnus
straverat atque umeris inimicum insigne gerebat.
- 945 Ille, oculis postquam saevi monimenta doloris
exuviasque hausit, furiis accensus et ira
terribilis: “Tunc hinc spoliis induite meorum
eripiari mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
immolat et poenam scelerato ex sanguine sumit”.
- 950 Hoc dicens ferrum adverso sub pectore condit
fervidus; ast illi solvuntur frigore membra
vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.